

L'Expositio in XII libros Metaphysicae Aristotelis d'Antoni Andreu i l'ús de l'obra homònima de Tomàs d'Aquino

Maria Cabré Duran

Universitat Autònoma de Barcelona

maria cabre1706@gmail.com

Resum

L'escotista Antoni Andreu (*Antonius Andreae*, ca. 1280-1335) comentà la *Metafísica* d'Aristòtil en una obra titulada *Scriptum super Metaphysicam Aristotelis* que, en realitat, en comprèn dues: unes *Quaestiones* o comentari *per modum quaestionum* i una *Expositio* o comentari literal de l'obra aristotèlica. Aquest article pretén, més enllà de presentar Antoni Andreu, analitzar la complexitat textual del comentari a la *Metafísica* d'Antoni Andreu i estudiar les característiques formals de l'*Expositio*, en la composició textual i doctrinal de la qual l'autor va emprar el comentari a la *Metafísica* de Tomàs d'Aquino.

Paraules clau: escotisme; metafísica; *expositio litteralis*; Tomàs d'Aquino; Duns Escot

Abstract. *The Expositio in XII libros Metaphysicae by Antoni Andreu and the use of the homonymous work by Thomas Aquinas*

The Scotist Antoni Andreu (*Antonius Andreae*, ca. 1280-1335) commented on the *Metaphysics* of Aristotle in a work called *Scriptum super Metaphysicam Aristotelis*, which comprises two: the *Quaestiones* or comment by *modum quaestionum* and the *Expositio* or literal commentary on the Aristotelian work. This article aims to analyze the textual complexity of the Andreu's commentary and presents, particularly, the *Expositio* and part of its textual and doctrinal background, i.e. the commentary on the *Metaphysics* of Thomas Aquinas.

Keywords: Scotism; metaphysics; *expositio litteralis*; Thomas Aquinas; Duns Scotus

Antoni Andreu fou un filòsof i teòleg escotista que visqué a cavall del segle XIII i XIV. Encara que desconexem moltes dades de la seva biografia, com el lloc i la data del seu naixement, sabem que fou *lector* a l'*Studium* que l'Orde franciscà tenia a Montsó (*Montesono*, Aragó) i, posteriorment a l'*Studium* franciscà de Lleida¹. D'aquesta manera, les coordenades espaciotemporals de l'acti-

1. Per a les dades biogràfiques conegudes d'Antoni Andreu, cf. Mensa i Valls, 2017: 65-70; i per a una presentació de l'autor en el context de l'escola escotista, cf. Bérubé, 1979 i Cabré Duran, 2018.

vitat professional d'Antoni Andreu són la Corona d'Aragó al llarg de les primeres dècades del segle XIV. A pesar de la insuficiència d'informació biogràfica, s'ha conservat un nombre molt important de còpies manuscrites i edicions impreses de les seves obres. Entre aquestes, pel seu èxit editorial, en destaquen tres: un comentari a la *Logica Vetus* d'Aristòtil, un tractat de filosofia natural titulat *De tribus principiis*, i un comentari a la *Metafísica* d'Aristòtil. L'èxit editorial d'aquestes obres —sobretot del seu comentari *per modum quaestionum*— es vincula, directament, amb el seu èxit acadèmic, car foren llegides i estudiades arreu d'Europa en els centres d'estudis franciscans durant els segles XIV i XV, tal com prova la seva presència en moltes biblioteques universitàries europees². Com expliquem aquest èxit? Una anàlisi detallada, així com l'edició crítica, de les obres d'Andreu, ens oferiria algunes claus per respondre a aquesta pregunta. En aquest context, de moment, oferim una anàlisi comparativa, tant filosòfica com formal, d'un dels seus textos, a saber, l'*Expositio super XII libros Metaphysicorum*. Aquesta obra, que forma part del seu *Scriptum super Metaphysicum Aristotelis*, se serveix, principalment, en el comentari homònim a la *Metafísica* de Tomàs d'Aquino; però, simultàniament, pren tesis que Duns Escot exposà en les seves *Quaestiones in Metaphysicam* i, també, en el seu comentari a les *Sentències*³.

Antoni Andreu fou un *Scoti discipulus* que dugué a terme una síntesi i sistematització d'algunes de les tesis més fonamentals del pensament escotista, oferint les bases doctrinals a l'escola escotista que va néixer després de la mort del *Doctor Subtil*⁴. D'aquesta manera, gran part de les obres d'Andreu constitueixen, a través de la integració de passatges del *magister* en un nou marc argumental, en una clara i entenedora exposició de l'escotisme. Andreu dilucida i aclareix la complexitat i, en molts casos, ambigüitat de l'argumentació del *Doctor Subtil*, fent explícites les premisses dels seus sil·logismes i evitant qualsevol proposició que pugui conduir a una ambivalència. Així és com el nostre autor dota de coherència l'exposició escotista, tot eliminant-ne les contradiccions i les possibles confusions. Totes aquestes característiques expliquen, en gran part, que el comentari d'Andreu a la *Metafísica* assolís un èxit editorial i acadèmic superior respecte l'obra homònima del mateix Duns Escot. De fet, sembla evident que la voluntat d'Andreu en escriure el seu comentari era oferir, als membres de l'escola franciscana, una interpretació completa i exclusivament escotista de la *Metafísica* d'Aristòtil.

Antoni Andreu comentà la *Metafísica* en dues obres: en les *Quaestiones* i en l'*Expositio*, la qual constitueix una exposició literal als passatges aristotèlics. Encara que la tradició historiogràfica no sempre les ha diferenciat —car és molt probable que originàriament constituïssin un sol projecte—, cada una correspon a un gènere exegetíc divers, segueixen procediments totalment opo-

2. Per al catàleg dels manuscrits coneguts de les obres d'Antoni Andreu i la relació de totes les obres que se li atribueixen, cf. Mensa i Valls, 2017: 70-121.
3. Per a una presentació general de l'*Expositio* d'Antoni Andreu, cf. Pini, 1991.
4. Sobre la relació d'Antoni Andreu amb el pensament de Duns Escot i l'escotisme, cf. Gensler, 1996.

sats i es fonamenten textualment en dos obres distintes —a pesar del seu encolatge indubtablement escotista en termes filosòfics. En les *Quaestiones*, Antoni Andreu pren algunes tesis escotistes pròpies de la *Ordinatio* i de la *Lectura* —dues versions del comentari a les *Sentències* de Duns Escot, que es consideren obres de maduresa— i les reubica en el comentari a la *Metafísica* de Duns Escot, el qual presenta grans dificultats exegetiques. Amb aquest ampli treball de reelaboració, Andreu discuteix *notando* alguns temes de la *Metafísica* aristotèlica sota el paraigües del pensament escotista més tardà, contribuint suscintament a instaurar un corpus doctrinal escotista unificat al respecte. En aquest sentit, les *Quaestiones*, que completen i sistematitzen el comentari a la *Metafísica* del *Doctor Subtil*, constitueixen una obra cabdal en la configuració d'una metafísica pròpiament escotista⁵.

Pel contrari, la base textual de l'*Expositio* correspon al comentari a la *Metafísica* de Tomàs d'Aquino. Encara que Andreu, en aquesta obra, comenta *sententiando* l'obra aristotèlica a la llum de les tesis escotistes, segueix la divisió i estructura que proposa el *Doctor Angelicus* en el seu comentari homònim, *In Metaphysicam*. D'aquesta manera, per tant, es troben en un mateix text 1) el comentari d'un fidel deixeble de Duns Escot, 2) el comentari de Tomàs d'Aquino i 3) algunes tesis fonamentals del pensament de Duns Escot. Per aquest motiu, l'*Expositio*, junt amb les *Quaestiones*, és objecte d'interès tant a nivell textual i historiogràfic (per exemple, perquè un ferm seguidor de la doctrina escotista hauria de fonamentar el seu comentari literal a la *Metafísica* en un text tomista?) com a nivell filosòfic (per exemple, de quina manera es resolen les discrepàncies doctrinals entre la teoria tomista de l'analogia i la tesi de la univocitat del concepte d'ésser escotista).

Tomàs d'Aquino va escriure el seu comentari a la *Metafísica*, a més d'altres comentaris a l'obra aristotèlica, entre la tardor del 1268 i la primavera del 1272, coincidint amb la seva segona etapa com a docent a la Universitat de Paris. Tanmateix, encara que constitueixi una obra rellevant en el desenvolupament del tomisme i un dels comentaris aristotèlics més llargs del Doctor, es desconeixen molts detalls de la seva composició. Ara bé, sembla que amb aquesta obra tardana, que encara no ha sigut críticament editada, Tomàs d'Aquino pretengué substituir el comentari d'Averrois a la *Metafísica*, el qual havia esdevingut, junt amb l'obra d'Avicenna, la interpretació estàndard i més popular del text aristotèlic⁶.

Observem, en primer lloc, que el comentari de Tomás d'Aquino, a diferència de les *Quaestiones super Metaphysicam* de Duns Escot, conté l'exposició literal dels dotze llibres que configuren la *Metafísica* d'Aristòtil. Formalment es tracta, en segon lloc, d'un text sistemàtic i ordenat, en el qual s'hi proposa una argumentació clara entorn al subjecte i l'estatut de l'anomenada 'primera

5. Per a una presentació general de les *Quaestiones* d'Antoni Andreu, cf. Pini, 1995a; i per la relació d'aquesta obra amb l'*Expositio* i amb l'obra homònima de Duns Escot, cf. Pini, 1995b i Duba, 2014: 413-440.

6. Per a una descripció del comentari a la *Metafísica* de Tomàs d'Aquino, cf. Doig, 1972 i Galluzzo, 2014.

filosofia'. En ell, el *Doctor Angelicus* segueix, per una banda, el material conceptual fornit pel mateix Aristòtil fidelment; ara bé, per altra banda, introdueix alguns passatges que fan referència a temes eminentment tomistes —com, per exemple, la distinció entre essència i existència, la idea de participació o la doctrina dels nivells de composició ontològica— que el doten d'una marcada autonomia. La fidelitat de Tomàs a la *littera* aristotèlica és un dels motius pels quals un deixeble de Duns Escot com Antoni Andreu, autoproclamat fidel a la doctrina del seu mestre i a les seves paraules⁷, pot considerar el comentari a la *Metafísica* de Tomàs d'Aquino com un text normatiu vàlid per a fonamentar i compondre el seu propi comentari al text aristotèlic. De fet, el comentari tomista s'utilitzava, a finals del segle XIII i principis del XIV, com una guia de lectura i interpretació de la *Metafísica*. Amb tot, en prendre el comentari tomista com a font de la seva *Expositio* —un fet que, d'altra banda, no és inèdit entre els deixebles de Duns Escot—, Antoni Andreu està reconeixent implícitament a Tomàs d'Aquino com l'expositor més legítim i l'interpret més fiable del text aristotèlic. Aquesta darrera qüestió s'emmarca, entre d'altres coses, en èxit que assolí el comentari a la *Metafísica* del mestre dominic durant la primera dècada del segle XIV.

Ara, l'*Expositio* d'Antoni Andreu és un comentari literal als dotze llibres que componen la *Metafísica* d'Aristòtil. Inicialment i durant alguns segles, aquesta obra fou erròniament atribuïda a Duns Escot. De fet, l'*editio princeps*, publicada a Venècia per Maurice O'Fihely (*Mauritius de Portu Hibernicus*, ca. 1460-1513) de l'any 1482, ja l'atribueix al *magister* de Duns. Aquest error el perpetuà el primer editor de la *Opera omnia* escotista, Luka Wadding i, amb ell, Vivès. Ara bé, al segle XVII i dins de l'anomenada 'escola escotista' ja es debaté l'autoritat de l'*Expositio* i s'apuntà, per primera vegada, el deixeble català Andreu com l'autor de la mateixa⁸. Actualment, gràcies a la tasca duta a terme per la crítica moderna, l'atribució de l'*Expositio* a Antoni Andreu ja és indubtable⁹. Un dels arguments més sòlids que justifiquen aquesta atribució són les diverses referències que conté el text de l'*Expositio* i que remetent direc-

7. Així, Antoni Andreu, al final de la seva *Expositio*, sentència que ha seguit els passos de Duns Escot tant com li ha sigut possible i en la mesura que l'ha pogut entendre: «Volo autem scire omnes litteram istam legentes, quod tam sententiando quam notando secutus sum doctrinam illius subtilissimi et excellentissimi Doctoris, cuius fama et memoria in benedictione est, utpote qui sua sacra et profunda doctrina totum orbem adimplevit et facit resonare, scilicet Magistri Joannis Duns, qui fuit natione Scotus, Religione Minor; unde, et verba ejus in isto scripto frequenter reperies, sicut ab ipso tradita scripturae reperiuntur. Et idcirco si aliquid bene dictum in isto opere reperies, scias a fonte et profunditate suae doctrinae, ac scientiae emanasse. Si quid vero minus bene dictum, aut ejus doctrinae quomodolibet contradicens, meae imperitiae adscribatur. Nam ego quantum sapio quantumque capio, quidquid est hic quod ipse exprimere intendebat, pes meus ejus vestigia secutus est; et ideo si aliquid aliud repugnans sibi inveniatur quandoque nunc pro tunc revoco, paratus libenti animo emendare» (*Opera Omnia*, Vivès VI, 600).
8. El primer en proposar a Antoni Andreu com a autor de l'*Expositio* fou l'escotista croat Matteo Ferchi (*Matthaeus Ferchius* o Matija Ferkić, ca. 1583-1669) en una obra titulada *Vita beati Io. Duns Scoti franciscani Doctoris Subtilis* (Bologna, 1622-1623).
9. Cf. Mensa i Valls, 2017: 115-117.

tament el text de les *Quaestiones*, l'autoria del qual mai ha estat en dubte. Per acabar aquesta breu descripció, cal assenyalar que, al contrari de les *Quaestiones*, l'*Expositio* no gaudí de la mateixa difusió editorial, ho provem amb dos exemples: 1) l'*Expositio* s'ha conservat en un sol manuscrit (Ms. Oriel College 65, Oxford), el qual data del segle XIV; 2) de les vint-i-quatre edicions de las *Quaestiones* que es publicaren entre els anys 1471 i 1523, tan sols dues inclouen també el text de l'*Expositio*.

Pel que fa a l'estructura interna de l'*Expositio* observem, en primer lloc, que segueix inequívocament, gairebé paràgraf per paràgraf, el comentari homònim de Tomàs d'Aquino. A pesar de la fidelitat a l'ensenyament escotista del seu autor, l'*Expositio* depèn literalment del comentari de Tomàs d'Aquino, el qual no constitueix una simple influència textual del deixeble escotista, sinó que és la seva font principal en aquesta obra. El comentari a tots els *lemmes* aristotèlics, així com les dissertacions en forma de *notandum*, s'exemplifiquen amb passatges paral·lels de l'obra del *Doctor Angelicus*. Per aquest motiu, l'esmentat editor Maurice O'Fihely, va arribar a descriure a Antoni Andreu com un *imitator Aquinatis*¹⁰. Ara bé, aquesta apreciació no és completament certa, car l'adaptació del comentari del *Doctor Angèlic* a les exigències doctrinals —i, també, estilístiques— de l'escotisme que exposarem a continuació mostra amb claredat la voluntat d'Andreu de servir a la comunitat escotista i es resisteix a considerar l'*Expositio* com una simple còpia del text tomista.

D'altra banda observem que Antoni Andreu no cita ni declara en cap moment —ni tan sols en els *explicitis*— que el seu text faci referència o prengui com a base textual el comentari tomista. De fet, quan vol fer referència a alguna qüestió eludida pel *Doctor Angelicus*, en gran part per refutar-la, ho fa amb aquestes dues paraules: *quidam expositior* o, simplement, *quidam*. Tanmateix, aquesta vaga referència és molt poc freqüent al llarg de l'*Expositio*.

En segon lloc, a partir d'un estudi atent de l'*Expositio*, comprovem que aquesta és fruit d'una reelaboració textual d'Andreu sobre el text tomista homònim, la qual gira entorn a tres grans tipus d'intervencions: 1) omissió de passatges o paràgrafs sencers, 2) addició de llargues discussions en forma de *notanda*, les quals permeten tractar específicament qüestions del seu interès; 3) i correcció d'algunes afirmacions tomistes, les quals, en la interpretació d'Andreu, no concorden amb la doctrina escotista. Cal assenyalar que l'esmentat Maurice O'Fihely, en les seves *Discussiones*, ja destacà amb precisió aquesta triple intervenció d'Andreu sobre el text tomista:

Dico enim expositorem praetensum Scoti expositionis frequenter ad verbum Thomae Aquinatis expositiones transcribere, frequenter vocabulo aliquo immutato, vel addito, vel detracto, et aliquando transpositis clausulis¹¹.

10. Cf. Mattheus Ferchius, *Discussiones scoticae de Commentariis Metaphysicis et Reportatis Parisiensibus ascriptis Io. Dunsio Scoto Doctori Subtili* (Pàdua, 1638), 55a i 76b.

11. *Ib.*, 76b-77a.

Andreu du a terme aquestes tres operacions sistemàticament al llarg de tota la seva *Expositio* i ho fa sempre que considera oportú redirigir el text tomista vers l'exposició d'una tesi escotista, o quan el sentit literal de l'exegesi tomista contradiu o condueix a posicions oposades respecte alguna teoria fonamental per a la metafísica segons Duns Escot. Aquestes ocasions, segons l'expositor Andreu, requereixen prendre distància respecte el text de Tomàs d'Aquino. Amb tot, totes les intervencions d'Andreu permeten construir una *expositio* de la *Metafísica* adequada al pensament escotista o, més ben dit, a aquelles tesis filosòfiques i teològiques que Antoni Andreu considerarà genuïnament escotistes. En aquest sentit definim la tasca que Antoni Andreu realitza en la seva *Expositio* com una revisió i correcció del comentari tomista de la *Metafísica* a la llum de la doctrina escotista, és a dir, una *escotització*. D'aquesta manera, la seva obra estableix, d'acord amb la tradició aristotèlica, part de base de l'anomenada 'metafísica escotista'.

Ara, cal apuntar que Andreu ajusta el text tomista a aquell conjunt de tesis que ell considera, a partir de les seves lectures, pròpies de Duns Escot. Així, a pesar de no poder-hi entrar en detall, cada vegada que fem l'adjectiu 'escotista' en aquest article, estem fent referència a la recepció i interpretació particular que Andreu feu del pensament de Duns Escot. Conseqüentment, l'estudi en detall de l'exegesi que du a terme en l'*Expositio*, permetrà discriminar les matèries, tesis o qüestions que Andreu considera fonamentals en la filosofia escotista i, per tant, a destacar en el seu comentari literal a la *Metafísica* d'Aristòtil. En altres paraules, examinant els punts discriminants entre el text d'Andreu i el de Tomàs, i pels quals Andreu du a terme la seva sistematització, s'obindrà un esquema del 'credo mínim escotista' segons el criteri d'aquest filòsof català. La doctrina de la univocitat de l'ésser, la teoria del principi d'individuació i de la *natura communis*, la noció de *simpliciter simplex*, la doctrina de la pluralitat de formes, o la determinació del mateix subjecte de la metafísica són alguns exemples en els quals Andreu creu convenient intervenir en el text de Tomàs d'Aquino. Cal veure com molts d'aquests temes, que no apareixen en el text tomista, constituïran el centre nuclear dels debats acadèmics i universitaris entre els membres de les ordes mendicants i, particularment, a l'interior de l'àmbit escotista després de la mort de Duns Escot (1308). És en aquest sentit que, a més de la tasca d'*escotització* esmentada, l'*Expositio* d'Andreu, en la mesura que integra noves qüestions i problemes filosòfics vius propis de les primeres dècades del segle XIV, també enclou una actualització i sintonització del comentari a la *Metafísica* tomista als nous temps.

Pel que fa a les addicions, cal assenyalar que algunes són originals del mateix Antoni Andreu —de fet, algunes provenen del text de les *Quaestiones*—, i d'altres les obté fonamentalment del text del primer llibre de l'*Ordinatio* (distincions 3 i 8) i del *Quodlibet* de Duns Escot. És significatiu comprovar que aquestes dues obres, situades cronològicament en un període tardà de la carrera del mestre escocès, estan motivades per una preocupació eminentment teològica del seu autor, a saber: la possibilitat d'un coneixement natural de Déu que, al mateix temps, preservi la seva simplicitat i transcendència.

D'altra banda, el marc teòric del comentari tomista a la *Metafísica* també és substancialment teològic, car la darrera finalitat de Tomàs d'Aquino en ell fou conceptualitzar, en un discurs sobre el coneixement de l'ésser per part de l'intel·lecte humà, les substàncies separades. Tanmateix, a diferència d'aquestes constatacions, en l'*expositio* Antoni Andreu no hi trobem rastre de la disposició teològica que contenen els comentaris homònims dels seus predecessors a la qual el text aristotèlic predisposa. Conseqüentment, i encara que no ho puguem detallar en aquesta ocasió, és molt rellevant veure que Antoni Andreu construeix la seva exposició literal a la *Metafísica* aristotèlica a partir, en gran part, de la reintegració de passatges que Duns Escot i Tomàs d'Aquino van escriure en un context exclusivament teològic i la seva reincorporació en un marc conceptual exclusivament filosòfic —com és la conceptualització de la 'filosofia primera' o metafísica, el seu estatut i el seu subjecte.

D'altra banda, i per acabar, observem que Antoni Andreu, en l'*Expositio*, també du a terme una reelaboració textual, formal i estilística, de l'obra del *Doctor Angelicus*. En primer lloc, com hem apuntat, observem que Andreu, tot i no articular el seu text en *lectiones*, copia les divisions internes amb les quals s'estructura el text de Tomàs d'Aquino. Aquesta observació és molt significativa, car l'estructura interna d'un text mai és una qüestió gratuïta ni contingent —i menys en el cas de Tomàs d'Aquino—, sinó que és un element que ajuda a configurar el mateix discurs. En segon lloc, notem que el franciscà incorpora passatges al text tomista amb la clara voluntat d'aclarir i explicitar el significat de determinats termes —la comprensió dels quals pot resultar complexa per un estudiant de la *Metafísica* aristotèlica—, així com, seguint una estructura deductiva, d'explicar o completar tesis que es troben implícites en alguns arguments sil·lògics. Aquesta formalització lògica permet lliurar a l'exposició tomista, i també al text aristotèlic, de tota ambigüïtat, confusió o ambivalència; de retruc, Andreu presenta un text construït a partir de la transparència i la claredat de l'argumentació, quelcom absent en els textos sobre els quals es basa la seva *Expositio*.

Exemple: el concepte de *relatio*

El mètode de composició que Antoni Andreu emprà per escriure la seva *Expositio* a la *Metafísica* d'Aristòtil, i del qual n'hem destacat els trets més significatius en aquestes línies, correspon en termes generals al mètode que Andreu emprà per a redactar altres de les seves obres. Entre aquestes destaquem les mateixes *Quaestiones* a la *Metafísica* i un tractat físic titulat *De tribus principiis*¹². En elles, tal i com hem descrit en el cas de l'*Expositio*, Andreu pren els passatges de Duns Escot que més li interessin i que s'ajusten a la consistència doctrinal d'allò que vol exposar. Conseqüentment, el filòsof estableix textos autònoms respecte l'obra del seu mestre predecessor que, al mateix temps, en sintetitzen algunes de les seves tesis principals. Amb aquest enginyós mètode,

12. Per a un estudi del *De tribus principiis*, cf. Gensler, 2016.

Antoni Andreu contribuí en exposar l'anomenat 'aristotelisme escotista' i forní la base d'una filosofia pròpiament escotista.

Retornant a l'*Expositio*, i per concloure'n aquesta breu descripció, tot indica que Antoni Andreu volia oferir un comentari literal a la *Metafísica* fidel a la doctrina de maduresa de Duns Escot, i apte i comprensible pels primers membres de l'escola escotista —creada just després de la mort del mestre de Duns. Per complir aquest objectiu, optà per *escotitzar* un dels comentaris a l'obra d'Aristòtil més conegut, didàctic i clar del moment, a saber: *In Metaphysicam* de Tomàs d'Aquino.

Ara, per tal d'exemplificar succintament l'estil i el mètode emprat per Antoni Andreu a l'hora de comprendre la seva *Expositio*, prenem una part de la seva presentació del concepte de *relatio*. Amb aquest objectiu, hem individualitzat i transcrit alguns passatges de l'*Expositio* en els quals l'autor tracta sobre la relació i que, al mateix temps, s'allunyen de l'exposició de Tomàs d'Aquino. Abans de descriure aquests passatges, presentem en termes generals el concepte aristotèlic de relació que reprèn Antoni Andreu dels seus predecessors.

Antoni Andreu, tal i com proposa Tomàs d'Aquino en el seu comentari, tracta la *relatio* en termes metafísics, és a dir, en la mesura que constitueix una de les deu categories o predicables aristotèlics. Tal ho feu Aristòtil (*Metafísica* V, 15, 1020b26-32), Andreu i Tomàs tracten de la relació en el cinquè llibre dels seus respectius comentaris¹³, en el qual hi exposen els sentits de les paraules i conceptes que pertanyen al camp de la ciència metafísica, de tal manera que completa el quart llibre —sobre el subjecte de la metafísica. Amb tot, el llibre V constitueix un diccionari filosòfic en el qual cada comentarista discuteix els diversos significats i accepcions dels conceptes emprats en el discurs metafísic. És en aquest context en el qual s'estudia el concepte de relació, car constitueix un dels deu elements que resulten de l'estudi lògic de la relació i interacció entre el predicat i el subjecte. En aquest context, la categoria de relació és inherent al subjecte, car el predicat de la proposició s'obté en la mesura que és relativament inherent en el subjecte. Ara bé, pel que fa a la categoria de la *relatio*, el predicat no s'obté per si mateix ni de manera absoluta, com seria el cas de la matèria i de la forma; ni es troba fora del subjecte, com seria el cas del *quan* o el *situs*; però tampoc és en el subjecte, com hi són l'acció i la passió; sinó que la relació és inherent al subjecte però s'obté respecte d'un altre subjecte.

Encara que l'estatut ontològic de la relació no fou discutit per Aristòtil —i tampoc per Tomàs d'Aquino i Antoni Andreu— en el llibre V de la *Metafísica* s'individualitzen tres tipus de relacions o modes pels quals es diu que algunes coses són relatives. El primer mode es dona segons el nombre i la quantitat, v.g. la relació entre el doble i la mitat, el triple i el terç o el múltiple i el submúltiple («Ad aliquid dicuntur alia ut duplum ad dimidium et triplum ad partem, et totaliter multiplicatum ad multiplicati partem et continens ad con-

13. Cf. Antonius Andreae, *Expositio* V, cap. I-XIX (Vivès, 1a-125b) i Thomas Aquinas, *InMet.* V, lect. XVII, n. 1001-1032 (Cathala, 317a-321b).

tentum»). En aquest primer mode de relació, els dos elements de la relació es diuen un de l'altre, car el doble es diu respecte de la mitat i la mitat es diu respecte del doble.

El segon mode de relació aristotèlic es dóna entre les coses actives i passives, és a dir, es diu que una cosa és relativa d'acord amb la seva relació amb les categories de l'acció o de la passió. Conseqüentment, o bé es dóna segons la potència activa i passiva, com per exemple allò escalfat es diu en relació d'allò que es pot escalfar; o bé segons l'acte d'aquestes potències, com per exemple allò que talla es diu en relació a allò tallat («Alia ut calefactivum ad calefactibile et sectivum ad secabile, et omne activum ad passivum»).

El tercer i darrer mode de relació que identifica Aristòtil es dóna entre allò mesurable i la mesura, els quals no es conceben com a quantitats. Els dos elements d'aquest tipus de relació, a diferència dels anteriors, són relatius en la mesura que es refereixen a si mateixos i no perquè alguna cosa es refereixi a ells —tal com el pare es refereix al fill, i a l'inrevés i per això són relatius. Un exemple d'aquest tipus de relació és el que es dóna entre 'allò sensible' i 'allò que és sentit' o objecte del sentit; o bé entre 'allò que és vist', que no es diu relatiu en relació a allò que es veu, sinó en relació al seu objecte, que és el color.

A continuació, Aristòtil exposa els tipus de relació que mantenen aquells elements que són relatius en relació a un altre, o a raó d'un altre. Entre aquests tipus es distingeixen 1) les coses que són relatives perquè el seu gènere és relatiu, com la medicina és una ciència relativa perquè és relativa a la salut o a la malaltia; 2) la igualtat i la semblança, car es diuen en relació a alguna altra cosa ('igual a', 'semblant a'); i 3) els elements que són relatius a raó de l'accident, tal com home i 'blanc' són relatius perquè a ambdós els escau un doble ésser.

Ara, hem identificat els passatges en els quals Andreu s'allunya o modifica el comentari del *Doctor Angelicus* pel que fa al concepte de la *relatio*. En la gran majoria d'aquest casos, aquest allunyament del text base es dóna en forma d'addició. Això és, en gran part dels passatges identificats¹⁴, Andreu afegeix, regularment en forma de *notandum*, alguna qüestió o distinció respecte l'exposició tomista. En termes de contingut, aquestes addicions solen correspondre a aclariments i/o acotacions conceptuals, com per exemple en l'exposició de la diferència entre el subjecte i el fonament d'una relació (núm. 2) —que correspondria als elements relatius a raó de l'accident— o bé de la doble definició o *ratio* del concepte de potència o 'estar en potència', en el qual Andreu distingeix dues definicions o *rationes* (núm. 3). No obstant això, les divergències del text d'Andreu respecte el seu homònim tomista també es donen en forma d'oposició o objecció: Andreu contradiu les afirmacions de Tomàs d'Aquino afegint passatges al text base (núm. 1 i 4). Cal apuntar que aquestes ocasions, en les quals Andreu objecta explícitament l'exposició tomista —per exemple, «Sed iste expositio videtur deficere»—, solen correspondre a qüestions

14. Cf. Antonius Andreae, *Expositio* IV, Summa II, cap. 4, n. 83 (Vivès V, 714b, lin. 15-715a, lin. 26); V, Summa Unica, cap. 15, n. 114 (Vivès VI, 86a, lin. 35-87a, lin. 6); XI, Summa IV, cap. 3, n. 105 (Vivès VI, 514b, lin. 9-515b, lin. 11).

polèmiques per la mateixa teoria escotista; en la conceptualització de la *relatio*, per exemple, la relació entre la mesura i allò mesurable (núm. 1).

ANTONIUS ANDREAE,
Expositio in XII libros Metaphysicae Aristotelis

THOMAS AQUINAS,
In Metaphysicam Aristotelis commentaria

1. Tertius modus sumitur penes rerum perfectionem et mensurabilem, unde subiungit, quod alia supple dicuntur *ad aliquid, ut mensurabile ad mensuram, et scibile ad scientiam, et sensibile ad sensum*. Notandum, quod ut dicit quidam expositor, mensura et mensurabile non accipiuntur hic secundum quantitatem proprie dictam, quae est de genere quantitatis (quia hoc pertinet ad primum modum, ubi est relatio mutua) sed accipitur secundum commensurationem esse rei et veritatis, ut veritas scientiae mensuratur a scibili, et veritas sensus ab objecto sensibili, et propter hoc, ut patebit inferius, in isto modo non est mutua relatio; sed in quo deficit hoc dictum, dicitur infra.

(*Exp.* V, Summa Unica, cap. 14, n. 100 [Vivès VI, 82a, lin. 44-82b, lin. 18])

1. Tertius modus est secundum quod mensurabile dicitur ad mensuram. Accipitur autem hic mensura et mensurabile non secundum quantitatem (hoc enim ad primum modum pertinet, in quo utrumque ad utrumque dicitur: nam duplum dicitur ad dimidium, et dimidium ad duplum), sed secundum mensurationem esse et veritatis. Veritas enim scientiae mensuratur a scibili. Ex eo enim quod res est vel non est, oratio scita vera vel falsa est, et non e converso. Et similiter est de sensibili et sensu. Et propter hoc non mutuo dicuntur mensura ad mensurabile et e converso, sicut in aliis modis, sed solum mensurabile ad mensuram. Et similiter etiam imago dicitur ad id cuius est imago, tamquam mensurabile ad mensuram. Veritas enim imaginis mensuratur ex re cuius est imago.

(*InMet.* V, lect. XVII, n. 1003 [Cathala, 317ab])

2. Tertius modus est proprie per accidens, puta cum subiectum dicitur referri ratione accidentis sibi inherens, ut cum dicitur homo duplus vero similis, quae sibi insunt.[...]

Alia vero dicuntur ad aliquid secundum accidentis, ut *homo dicitur ad aliquid, quia ei accidit duplum esse. Hoc autem scilicet duplum est eorum quae dicuntur ad aliquid, ut etiam album supple quia accidit ei, scilicet homini album et duplum esse, ut sicut homo dicitur duplus, quia duplum ei accidit, ita supple dicatur similis, quia album sibi accidit.*

Differt autem dicere fundamentum relationis et subjectum. Fundamentum dicitur illud, in quo relatio immediate fundatur, puta similitudo in albedine; subjectum vero dicitur id, in quo funda-

2. Tertius modus est, quando subiectum dicitur ad aliquid, ratione accidentis; sicut homo vel album dicitur ad aliquid, quia utrique accidit duplum esse; et hoc modo caput dicitur ad aliquid, eo quod est pars.

(*InMet.* V, lect. XVII, n. 1032 [Cathala, 321b])

tur mediante fundamento proximo, puta similitudo in homine mediante albedine; fundamentum autem per se refertur, albedo enim per se est similis, sed subjectum per accidens refertur, ideo dicitur hic, quod homo per accidens est similis, vel duplus.

(Exp. V, Summa Unica, cap. 15, n. 117 [Vivès VI, 88b, lin. 43-89a, lin. 41])

3. Exponit aliam particulam positam in definitione motus, quae est *inquantum tale*, vel *inquantum huiusmodi*, dicens *dico autem inquantum sic*, id est, inquantum tale, *enim* pro quia, *aes est potentia statua*, ita quod idem est aes, et est in potentia ad statuam, *tamen* secundum diversam rationem, ideo dicit quod *motus non est actus aeris inquantum est aes. Non enim est idem esse aeri, et potentiae alicui*, id est, alia est ratio aeris inquantum aes, et alia inquantum est in potentia statua, vel aliquod aliud. *Quoniam* pro quia, si supple *aes erat idem simpliciter, et secundum rationem*, scilicet inquantum est aes et inquantum est in potentia, sequitur *utique*, quod *motus erit quidem actus aeris*, scilicet inquantum aes, sicut supple est actus aeris inquantum est in potentia, quod est falsum. *Non autem est idem secundum rationem sic, vel sic acceptum*, quod probat cum subdit: *Palam autem in contrariis*, id est, in potentia ad contraria. *Posse quidem sanari et posse laborare*, id est, infirmari, *non idem sunt secundum rationem. Etenim* pro quia, tunc idem esset *sanari et laborare*, quia ratio potentiae sumitur ex actu, et licet supple non sit eadem potentia secundum rationem ad utrumque contrariorum, tamen est in eodem subiecto, sicut et ipsum *subiectum est idem contrariorum*. Ideo subdit, quod *subiectum autem unum, et idem est sanum et languens, sive* supple illud subiectum sit aliqua *humiditas, sive sanguis* in corpore animalis. Concludit ergo quod *quoniam autem non est idem*, scilicet secundum rationem posse sanari et posse laborare; et pari ratione non est idem aes, et in potentia aes, *quemadmodum nec color est*

3. Exponit hanc particulam positam in definitione motus; scilicet inquantum huiusmodi, vel inquantum tale. Ad cuius expositionem dicit quod aes est in potentia ad statuam. Et sic idem est subiectum aes, et aes in potentia ad statuam. Tamen non est idem ratione. Sed alia est ratio aeris inquantum aes, et alia est ratio aeris inquantum habet aliquam potentiam. Et hoc est quod dicit quod non est idem aeri esse, et alicui potentiae. Si enim esset idem simpliciter secundum rationem, tunc, sicut motus est actus aeris inquantum est aes in potentia, ita esset actus aeris inquantum est aes. Sed non est idem secundum rationem aes et potentia aeris. Et hoc manifestum est in potentia contrariorum; quia posse «sanari et posse laborare», idest infirmari, non est idem secundum rationem: ratio enim potentiae sumitur ex actu. Unde, si posse sanari et posse infirmari esset idem secundum rationem, sequeretur, quod idem esset infirmari et sanari, quod est impossibile. Sic igitur non est eadem potentia ad utrumque contrariorum secundum rationem potentiae, sed est eadem subiecto; idem enim est subiectum quod potest esse sanum et languens; sive illud subiectum sit quicumque humorum in corpore animalis, sive sanguis, qui est naturalior et magis proprius vitae et animalium nutrimento, possit esse causa sanitatis et aegritudinis. Quia ergo posse sanari et posse infirmari non est idem secundum rationem, manifestum est quod neutrum horum est idem secundum rationem cum suo subiecto; quia quae uni et eidem per se sunt eadem, sibiinvicem sunt eadem per se. Quia ergo non est idem secundum

idem, et visibile, quod nominat potentiam ad posse videri. Sequitur quod *motus est actus possibilis inquantum est possibile*, id est, entis in potentia, inquantum est in potentia.

Notandum, quod nihil movetur ad illud, quod est, vel iam actu habet, quia tunc frustra moveretur. Quia igitur aes est actu aes, est tamen in potentia ad formam statuae. Ideo motus non est actus aeris inquantum aes, sed inquantum est in potentia ad formam statuae; quia licet aes et statua idem sint subiecto, sunt tamen distincta secundum rationem, sicut posse sanari, et posse laborare distinguuntur ratione, ut patet ex distinctione actuum quos respiciunt, licet sint idem subiecto, quatenus idem subiectum est potens sanari, et potens laborare. Ex quo patet quod motus est actus entis in potentia, non quocumque modo, sed inquantum est in potentia.

Advertendum autem, quod cum dicitur posse sanari, et posse laborare non sunt idem, Philosophus loquitur de potentia, ut dicit respectum, non fundamentum respectus, quia fundamentum est idem utriusque, puta aliquis humor vel sanguis. Respectus autem sunt diversi, alias cum relationes correlativorum commultiplicantur terminis, sequeretur quod termini ad quos istae potentiae dicuntur, puta sanari et laborare, essent idem, ut arguitur in littera, quod tamen est manifeste falsum.

(*Exp.* XI, Summa IV, cap. 1, nn. 72-73 [Vivès VI, 483b, lin. 3-484b, lin. 1])

rationem aes, et aes in potentia ad statuam, sicut neque color et visibile, quod est potens videri, ideo necessarium fuit quod in definitione motus, dicto quod est actus existentis in potentia, adderetur, inquantum huiusmodi.

(*InMet.* XI, lect. IX, n. 2296 [Cathala, 655ab])

4. Notandum, quod ut dicitur ideo specialem mentionem fecit de *Ad aliquid*, quia relativa videntur esse magis remota a substantia quam alia praedicamenta, quatenus habent esse debilius, nec ut plurimum inhaerent substantiae nisi mediantibus aliis generibus, puta aequale et inaequale, mediante *quantitate*; et simile et dissimile, mediante *qualitate*; activum et passivum, mediante *actione* et *passiones*, similiter de multis aliis.

4. Et ponit specialiter de *ad aliquid*, quia ea quae sunt ad aliquid, remotiora videntur esse a substantia quam alia genera, ex eo quod sunt debilioris esse. Unde et substantiae inhaerent mediantibus aliis generibus, sicut aequale et inaequale, duplum et dimidium, mediante quantitate. Movens autem et motum, pater et filius, dominus et servus, mediante actione et passione. Et hoc ideo, quia substantia est per se existens; quantitas autem

Tamen non nego quin relatio possit fundari immediate in substantia etiam in creaturis, paternitas enim fundatur immediate in potentia generativa patris, quae est idem essentialiter cum anima, et per consequens est substantia. Non enim potest fundari in actione generativa, quia transit et non manet, et quod non est non potest aliquid fundare. Similiter filiatio fundatur immediate in potentia passiva generandi in filio.

(*Exp.* XII, Summa I, cap. 4, n. 13 [Vivès VI, 532b, lin. 43-533a, lin. 24])

et qualitas sunt entia in alio; sed relativa non solum sunt in alio, sed ad aliud.

(*InMet.* XII, lect. IV, n. 2457 [Cathala, 696a])

Referències bibliogràfiques

- ANTONIUS ANDREAE (1892). *Expositio in XII libros Metaphysicae Aristotelis*. A: IOANNES DUNS SCOTUS, *Opera Omnia*, vol. V, 440-775; i vol. VI, 1-600, VIVÈS, L. (ed.). París: Ludovico Vivès.
- BÉRUBÉ, Camille (1979). «Antoine André, témoin et interprète de Scot». *Antonianum*, 54, 386-446.
- CABRÉ DURAN, Maria (2018). *Antoni Andreu (ca. 1280-1335), comentador de la Metafísica d'Aristòtil. Una reconstrucció de la univocitat del concepte d'ésser*. Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- DOIG, James C. (1972). *Aquinas on Metaphysics. A historico-doctrinal Study of the Commentary on the Metaphysics*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- DUBA, William O. (2014). «Three Franciscan Metaphysicians after Scotus: Antonius Andrae, Francis of Marchia, and Nicholas Bonet». A: Amerini, F. i Galluzzo, G. (eds.). *A Companion to the Latin Medieval Commentaries on Aristotle's Metaphysics*. Leiden-Boston: Brill, 413-493.
- GALLUZZO, Gabriele (2014). «Aquinas's Commentary on the Metaphysics». A: Amerini, F. i Galluzzo, G. (eds.). *A Companion to the Latin Medieval Commentaries on Aristotle's Metaphysics*. Leiden-Boston: Brill, 209-254.
- GENSLER, Marek (1996). «Antonius Andrae. Scotism's best supporting auctor». *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, 8. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: I, «The making of a Doctor Dulcifluus. Antonius Andrae's contribution to the formation of Scotism», 57-67; II, «Antonius Andrae's *De tribus principiis naturae*. The Spanish Handbook of Scotism», 68-79.
- (2016). «Secutus sunt doctrinam Scoti. Antonius Andrae's Interpretation of Duns Scotus». A: Speer, A. i Jeschke, T. (eds.). *Schüler und Meister. Miscellanea Mediaevalia. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts der Universität zu Köln*, 39. Berlin-Boston: Walter De Gruyter, 371-387.
- MENSA I VALLS, Jaume (2017). *Antoni Andreu, mestre escotista. Balanç d'un segle d'estudis* (Corpus Scriptorum Cataloniae. Subsidia, 3). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya.

- PINI, Giorgio (1991). «Una lettura scotista della *Metafisica* di Aristotele: l'*Expositio in libros Metaphysicorum* di Antonio Andrea». *Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale*, 2/2, 529-586.
- (1995a). «Sulla fortuna delle *Quaestiones super Metaphysicam* di Duns Scoto: le *Quaestiones super Metaphysicam* di Antonio Andrea». *Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale*, 6, 281-361.
- (1995b). «Scotistic Aristotelianism: Antonius Andreas' «Expositio» and «Quaestiones» on the Metaphysics». A: *Via Scoti: Metodologica ad mentem Joannis Duns Scoti*. Atti del Congresso Scotistico Internazionale, Romae, 9-11 marzo 1993, vol. I. Roma: PAA-Edizioni Antonianum, 375-389.
- THOMAS AQUINAS (1964). *In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis Expositio*. Cura et Studio M.-R. Cathala et R. M. Spiazzi. Torí-Roma: Marietti.

Maria Cabré Duran és personal docent investigador al Departament de Filosofia de la Universitat Autònoma de Barcelona, on ha obtingut el doctorat amb una tesi sobre l'escotista català Antoni Andreu, titulada *Antoni Andreu (ca. 1280-1335), comentador de la Metafisica d'Aristòtil. Una reconstrucció de la univocitat del concepte d'ésser*. Després de cursar el màster en Estudis Medievals de la FIDEM a Roma, ha realitzat estades de recerca a Assís (*Società Internazionale di Studi Francescani*) i a la Oxford University (Faculty of Philosophy) com a *Academic visitor*. La seva investigació se centra en la filosofia medieval catalana, concretament en l'escola escotista. És membre de la Sociedad Española de Filosofía Medieval (SOFIME) i ha estat secretària de l'equip de direcció de la revista 'Enrahonar. An International Journal of Theoretical and Practical Reason'.

Maria Cabré Duran is Teaching Assistant at the Department of Philosophy of the Universitat Autònoma de Barcelona, where she has obtained her PhD with a thesis titled *Antoni Andreu (ca. 1280-1335), comentador de la Metafisica d'Aristòtil. Una reconstrucció de la univocitat del concepte d'ésser*, about the Scotist philosopher Antonius Andreae. After attending the MA in Medieval Studies by the FIDEM in Rome, she has been an Academic visitor in Assisi (*Società Internazionale di Studi Francescani*) and in Oxford (Faculty of Philosophy). She has specialized in Catalan medieval philosophy, specifically in the Scotist school, and her doctoral thesis deals with the commentary on the *Metaphysics* of Antonius Andreas. Maria Cabré Duran is member of the Spanish Society of Medieval Philosophy (SOFIME) and has been editorial secretary of 'Enrahonar. An International Journal of Theoretical and Practical Reason'.
